

ПОДСЕЋАЊЕ НА ОДНОСЕ АСТРОНОМСКЕ ОПСЕРВАТОРИЈЕ И АКАДЕМСКОГ АСТРОНОМСКОГ ДРУШТВА ПО ЊЕГОВОМ ОСНИВАЊУ 1934. ГОДИНЕ У БЕОГРАДУ

МИЛАН РАДОВАНАЦ

Астрономска опсерваторија, Волгина 7, 11060 Београд

Резиме: Овај рад је настојање да презентовањем неких непознатих новинских чланака, и извода из записа неких од самих актера, поближе осветлимо закулисни и медијски атак Академског астрономског друштва Универзитета у Београду и њеног председника Ђорђа Николића, на Астрономску опсерваторију и њеног управника Војислава Мишковића, средином тридесетих година прошлог века.

Кључне речи: Астрономска опсерваторија, Загребачка звјездарница, историја астрономије, Војислав Мишковић, Ђорђе Николић

Академско астрономско друштво Универзитета у Београду (данас Астрономско друштво "Руђер Бошковић"), тек што је било основано, 22. априла 1934. године, покренуло је против (нове) Астрономске опсерваторије на Лаудановом шанцу у Београду, подигнуте две године раније (званично са радом почела 1. јула 1932) најпре прикривени, а потом и отворени медијски рат. Суштину ове сторије, поред других извора, овде ћемо представити са три новинска чланка објављена 1934. године: један у "Политици", од стране истог аутора већ публикован, и два у загребачком "Јутарњем листу", досад непозната истраживачима историје астрономије.

Разлог за конфронтацију Друштва са Астрономском опсерваторијом био је, првенствено, за потребе Друштва тражени а од Астрономске опсерваторије и Универзитета најпре обећани, па потом неуступљени један астрономски инструмент.

Наиме, оснивачи Друштва, углавном студенти Београдског универзитета, предвођени Ђорђем Николићем, своју идеју о оснивању Друштва несумњиво су темељили на очекивању да ће од Астрономске опсерваторије, за своје потребе, добити бар један од немонтираних астрономских инструмената, за

које су знали да их Опсерваторија има на располагању, добијених на рачун ратних репарација од Немачке.

У том циљу, студенти су одмах кренули да лобирају код истакнутих јавних и научних личности, од којих су очекивали, а неки су претходно и обећали, подршку и помоћ у том циљу.

Подршку су тражили на Филозофском факултету (професори, декан), Универзитету (ректор), од више министарстава, Војске, астронома у Загребу, појединаца на Астрономској опсерваторији у Београду, итд., па чак и од Краља.

Већ десетак дана по оснивању, 5. маја 1934. године, чланови Друштва - пише у свом, необичном Дневнику, који је негде водио у трећем, а негде у првом лицу, иницијатор оснивања и његов први председник, Ђорђе Николић, а чији садржај преноси Ненад Јанковић - имали су обећање за помоћ од, за решење овог проблема кључне личности, управника Астрономске опсерваторије, истовремено и свога професора астрономије на Филозофском факултету у Београду, Војислава Мишковића:

"Предали смо писмо Г. Мишковићу. Он нам благодари за почасног члана и обећао је Друштву један мањи инструмент, као и један мали рефрактор 160 мм отвора. Обећао је, да ће нам Опсерваторија изградити и куполу за наш навилјон" (Ненад Јанковић, *Записи и сећања на Астрономско друштво*, Публикације Астрономског друштва "Руђер Бошковић", но. 3, 1984, прилог 3, ст. 3).

Највећа помоћ коју су могли да добију био је свакако један солидан астрономски инструмент, од оних непостављених којима је Опсерваторија располагала. Примарна жеља студената био је рефрактор од 160 мм, тада, по Мишковићевој процени, вредан око 60.000 динара.

Међутим, ствар са доделом једног тада веома вредног инструмента, студентима аматерима, који нису имали где да га поставе, испоставило се, није ишла баш једноставно, ни кад је у питању Мишковић, ни на нивоу Факултета али ни Универзитета. Иако је у крајњој линији о уступању инструмента одлучивао ректор, пресудно је, као астрономског стручњака, било мишљење Војислава Мишковића, који је по функцији управника Опсерваторије, морао да води бригу о инструментима.

Кад је Николић (према Дневнику) током маја схватио да Друштво - без објекта и куполе за инструмент, као и гаранција за његово очување - неће тако једноставно добити инструмент, он је одлучио да ствар убрза, односно да на управника Мишковића, Опсерваторију, Филозофски факултет и Универзитет, изврши додатни притисак.

Заправо, Николић је био уверен да му Мишковић не уступа инструмент само због таштине, што га је он (Николић) "претекао" у две ствари: оснивању Друштва и покретању часописа (Сатурн), што је заправо (према Николићу), намеравао да уради сам Мишковић.

Дакле, у сврху притиска, председник Друштва Николић је 19. и 20. маја, како каже у Дневнику, "ради консултација" и подршке Друштву, отпутовао у Загреб, где је са тамошњим астрономима (односно онима, који су се бавили и астрономском науком), Ладиславом Мужинићем (током прве половине 1931. године радио на Астрономској опсерваторији у Београду), Николом Абакумовим и Стјепаном Хорватом, *"вођен разговор о развоју астрономије у Југославији. Закључак разговора је био да развој астрономије у Београду кочи Мишковић а у Загребу (Стјепан) Шкроб и (Јосип) Голдберг"*.

Дакле, да закључимо: у време док је тражио и очекивао, да од управника Мишковића добије најопипљивију помоћ за будући рад Друштва, астрономске инструменте, он је у Загребу са својим саговорницима закључио, да управник и градитељ нове, велике и модерне Астрономске опсерваторије на Лаудановом шанцу у Београду, и професор астрономије на Филозофском факултету, Војислав Мишковић - где чуда - кочи развој астрономије у Београду!?

Стигавши из Загреба, 21. маја, Николић је у свој дневник записао:

"Данас у Београду Емануел (Павле, један од оснивача Друштва - прим. М. Р.) реферисао Николићу о новостима за Друштво. На Опсерваторији се мути и постоје велике свађе".

Дан касније, 22. маја, он пише:

"Тајно од осталих чланова Управе, Николић и Емануел воде борбу против управника Астрономске опсерваторије. У том смислу Николић је упутио у Загреб преко Мужинића три чланка о Опсерваторији у Београду. Исто је тако Николић разговарао /са Велибором/ Глигорићем из ПОЛИТИКЕ 18-V-34 и објаснио му је како стоји ствар са Опсерваторијом. Глигорић је са Ђорђем/ Костићем, /сарадником ПОЛИТИКЕ/, отишао 19-V-34 на Опсерваторију где им је Др (Фран - прим. М. Р.) Доминко показао стање на Опсерваторији."

Данас се је Николић нашао наново са Глигорићем и објаснио му је још једном целу ствар. Глигорић ће написати овде чланак у ПОЛИТИЦИ о стању Опсерваторије. Чланак ће Глигорић прочитати 24-V Николићу. Надајмо се успеху".

Дакле, Велибор Глигорић је са колегом Ђорђем Крстићем, у Николићевој режији, Опсерваторију посетио 19. маја, баш онога дана кад на њој није било управника Мишковића, па их је, као његов асистент, примио др Фран Доминко, који није био у најбољим односима са Мишковићем, а био је наклоњен Друштву. Ово му је била прилика да са њим изравна рачуне, тако што ће Глигорићу предочити оне ствари о Опсерваторији које је он, у договору са Николићем, трабало да чује. Доминко ће и убудуће бити тај који ће Николића и Друштво обавештавати о свим збивањима на Опсерваторији, првенствено оним, која се могу искористити за напад на Мишковића.

Организована завера против Мишковића и Опсерваторије тако је могла да почне!

Елем, треба признати и то, да Мишковић подижући Опсерваторију и није сваки пут у свакој ситуацији доследно испоштовао неке норме и законске прописе. Нису их испоштовали ни појединци ни институције који су по рангу били изнад Мишковића и Опсерваторије. Јер, да је то чинио, сматрамо на основу бројних познатих нам докумената, питање је кад би и како подигао Опсерваторију. Слободни смо да тврдимо, да оно што је он урадио пре осамдесет година, и за данашње прилике био би "превелик залагај".

Догађаји се даље одвијају као на траци. Николић је 23. маја у Дневник записао:

"Претседник је најзад решио да посвети и Олгу Бранкован, претседника Надзорног одбора, у акцију, коју су претседник Николић и секретар Емануел повели противу Мишковића. Ради тога Николић је заказао састанак Бранковановој у бх код "Москве", како би она присуствовала састанку претседника са Глигорићем. За сада /за ову/ акцију Друштва знају: Др Абакумов, Мужинић, /Даниел?/ Увановић (новинар), Хорват, сви из Загреба; др Доминко, Др /Бранимир/ Малеш, Глигорић (ПОЛИТИКА), К. Поповић (ШТАМПА), Ђ. Костић, П. Емануел, Олга Бранкован и претседник".

Следећег дана Николић је у дневник дописао:

"Данас је претседник имао састанак са Глигорићем. Прочитао је Глигорићев чланак, који излази у ПОЛИТИЦИ сутра. Чланак је добар. Доцније је дошла и Бранкован, која се мало бунила, јер није знала у чему је ствар. Николић је Бранкованову у једној дужој шетњи упознао са целом ствари. Она је све одобрила, али се плаши за будућност претседника. (...) Претседник је известио у приватном писму Мужинића - Загреб о Глигорићевом чланку".

Коначно, 25. маја 1934. године, Николић са нескривеним задовољством у Дневник уписује:

"Чланак Глигорићев је изашао. То је била сензација дана за астрономе. Одмах сам тражио Глигорића и саопштио сам му ради сваке евентуалности да му се Доминко неће јављати на телефон, ако би ко покушао да говори у име Доминково. Исто тако, обавестио сам га да ћу га ја убудуће на телефон звати под именом Сатурн. Глигорић ме је обавестио да је код њега данас био брат Др Грујића /Драгомир, брат Војислава Грујића/ и да се жали на Мишковића. Емануела сам видео, био је радостан као и Бранкованова.

Видео сам /Ђурила/ Поча (калкулатор АО - прим. М. Р.), он је први саопштио утисак са Опсерваторије. Тамо су сви задовољни. Мишковић је цео дан јурио, али није улазио у канцеларије. Др Доминко био је вечерас код мене. Дуго смо разговарали; он понавља, да је чланак изазвао сензацију и изгледа му да је Мишковић предузео офанзиву. Известио сам Мужинића једним писмом и послао сам му исечак из новина. Дакле, или смо на трагу успеха или пораза. Ја гледам оптимистички. Чекамо још чланке из Загреба.

Покушаћемо што са Енглеском, Министарством финансија и интерпелацијом у Народној скупштини. Напред у борбу за спас Опсерваторије и напредак југословенске културе".

Остаје нам да видимо садржај чланка новинара "Политике", Велибора Глигорића, потоњег академика и председника САНУ, објављеног у "Политици" од 25. маја 1934. године, на 9 страни, у једном ступцу, који је према Николићу изазвао "сензацију" на Опсерваторији, са чијом је објавом кренуо, како је мислио: *"Напред у борбу за спас Опсерваторије и напредак југословенске културе"!*?

Чланак је (претходно, од стране горе потписаног објављен у раду "Астрономска опсерваторија и академици", у Зборнику радова Развој астрономије код Срба V) следећег садржаја:

ИЗА ДЕКОРА ЗВЕЗДАРНИЦЕ

На пропланку изнад Београда, подигнута је модерна звездарница, која по своме материјалу стоји међу првима у Европи. Из далека она је упечатљива својом декоративношћу, својим импозантним архитектонским изгледом. Њена велелепност може привући радозналост туриста, а реклама о ивиновском рефрактору фасцинира лаике.

Међутим, када се звездарница у коју је уложено око шездесет милиона народног капитала, сагледа изближе, доживљује се једно поразно разочарење и стиче се уверење да иза велелепне декоративности стоји велика занемареност која може имати тешке последице за научне циљеве којима је звездарница намењена. Зграде пуцају да ли због терена који се угиба или због тога што су фушерски прављене. Но није само то. У сутеренским просторијама звездарнице леже већ више година, изложени влази, око двадесет сандука са научним апаратима, који нису распаковани.

На апаратима који су монтирани не врши се научно посматрање неба, јер су претрпели квар и јер су делимично већ неспособни за једну озбиљну научну употребу - не зато што су застарели. Научни апарати међу којима су неки јединствени у Европи стоје некорисни и на расположењу су готово само лаичкој публици за посматрање месеца и Јупитера. Апарати чија је осетљивост огромна, бране се од рђе и у том брањењу губе од свог научног капацитета. Велелепна звездарница са својим монтираним апаратима и са својим нераспакованим сандуцима који замрачују њену декоративност, стоји као павиљонска изложба на неком међународном ваишару у којој би ивиновски рефрактор задивљавао публику и астрономски стручњаци објашњавали зашта све би се он могао употребити. Из материјала којим је одлично снабдевена, наша звездарница не извлачи никакав научни рад. Да ли ће она бити способна да га извлачи у будућности, то је крупан проблем и у њему је тежина питања наше хронике.

Апарати се кваре и њих није лако ни оправљати, ни поново набавити. Будуће генерације могу се са запрепаићењем питати каква је то безобзирна индоленија владала у данашње време према научном духу да се оруђа за научна испитивања изложе без икакве одговорности, без икаквог револта и без икаквог интереса квару и пропадању. Нераспаковани сандуци у влажним одајама нису само оптужба за одговорно лице које је о државном трошку створило за себе грансењерски комодитет, не само за институцију која мора имати надзор за материјал у који је уложен огроман народни капитал и за рад у њему, већ и за данашње друштво у коме се остварује овај тежак грех према савременој науци и науци будућности.

Величанствена звездарница у којој се интензивно ради на паркирању и на допуни њене декоративности, као и комодитета управе, стоји према научном посматрању неба као опустела фабрика у којој се машине бране од рђе и прашине и узалуд чекају звоно за рад. Они који имају љубави према научном раду астрономских посматрања, беспомоћно и резигнирано гледају у ту опустелост. Наша звездарница која има своје апарате добија научне податке из туђих звездара. Колико у томе има бламаже, то ће стручњаци рећи. На нама је било да укажемо на ствари које премашују струку и које улазе у крупна питања одговорности друштвене данашњице.

Велибор Глигорић

Обрачун са Астрономском опсерваторијом, односно управником Мишковићем, Ђорђе Николић, тиме и Академско астрономско друштво, наставило је уз помоћ својих истомишљеника из Загреба, првенствено Мужинића, већ 3. јуна 1934. године, на страницама тамошњих дневних новина, "Јутарњи лист".

Под овим датумом Николић је у свој Дневник уписао:

"Данас су изашли моји чланци у ЈУТАРЊЕМ ЛИСТУ (1 чланак) псеудоним "...ић. Бгд" /Отворење астрономског опсерваторија универзитета у Београду/".

Из Дневника сазнајемо да је Николић у Загреб упутио истовремено три чланка од којих су му, на његово тражење, два накнадно враћена.

Дакле у загребачком "Јутарњем листу" од 3. јуна 1934. године, на 20 страни, на четири ступца, појавио се следећи, подужи Николићев чланак, кога је потписао само са псеудонимом "...ић, Бгд."

ОТВОРЕЊЕ АСТРОНОМСКОГ ОПСЕРВАТОРИЈА УНИВЕРЗИТЕТА У БЕОГРАДУ

У Београду се отвара важна установа, једна од највећих и најмодернијих институција не само на Балкану, већ слободно се може рећи у Европи, која би установа, по својој материјалној спреми и учињеним бенефицијама од највиших фактора морала бити, не толико понос колико најјаснији и најдокументованији представник Југословенске научне спреме, јер она зато

има све услове, а особито оне који друге опсерваторије убијају: прорачун и инструменте.

Положај астрономског опсерваторија

Са сваке више тачке Београда на југоисточном дијелу пријестолнице назиру се на једној узвишици контуре неког утврђења. Пође ли се из средишта града к том утврђењу, треба у најмању руку 5 и пол км да би се стигло на највишу тачку Лаудовог шанца, Велики Врачар. На коти 253 Великог Врачара, на једном веома пространом платоу подигнут је нови астрономски опсерваториј универзитета у Београду.

Мишљења смо да терен за опсерваториј није баи сретно изабран. Истина, опсерваториј је на највећој висини Београда од 249,1 м, релативно пошумљена околина га изолира, но интензивна градска расвјета, чија се свијетлост диже до у небо те хрђава атмосфера, испаравање Саве и Дунава потпуно искључују опсервације на истоку и западу, које су стране готово увијек облачне, затим јаки вјетрови, па честе магле и још нешто, у мањој мјери, спуштање земљишта главни су разлози наше бриге и бојазни, да тај београдски опсерваториј не ће моћи дати уз помоћ опсервација оне квалитативне резултате, које би морао дати.

Читави опсерваториј има изглед павиљонског типа, састављеног из више од десетак зграда и засебних павиљона на иловичастом земљишту од 45000 м², по изгледу на модерног свјетског опсерваторија. У средини опсерваторија налази се централна зграда са натписом: OMNIA IN NUMERO ET MENSURA, ријечи које свакако у очима радозналих обавијају ову институцију велом огромне дјелатности и полета, проткану украсима само строгог рада и љубави према астрономији, те на којем је велу искључена свака мрља материјализма, луксуза и корумпираности. У тој су баи централној згради смјештени на лијевом крилу стан управника опсерваторија, на десном пак крилу канцеларије за службенике, предаваоница, одјељења за временску службу, док средина зграде припада библиотеци. На тераси ове зграде у једном малом павиљону усађен је "тражилац комета", док испод зграде, у 10 м дубоком подруму изолираном дуплим зидовима, у неутралној за њихалице нужној зони почива стаклена кабина са прецизним њихалицама, који Вас одмјереним ударцима подсећају да ту постоји живот. Ове њихалице бити ће главни нерв временске службе и практичних радова београдског опсерваторија, али тек после свечаног отварања.

Позади централне зграде подигнута је веома естетски гаража за управника опсерваторија, а од ове лијево су радионице за његу опсерваторија и инструменте. Опсерваториј допуњују станбене зграде за особље, павиљони који за становнике имаду астрономске инструменте, те још једна зграда, геодетски павиљон за који не знамо каквим ће

становницима бити усељен, јер још није довршен и ако су радови на опсерваторију завршени још српња прошле године.

Распоред павиљона и инструмената

Сваки инструмент смјештен је у засебном павиљону, како је то још у "Извештају опсерваторија" предвидио оснивач астрономије код нас и иницијатор новог опсерваторија, бивши управник г. Милан Недељковић.

Тако се на тераси централне зграде, како је споменуто, налази купола са Zeiss-овим тражиоцем комета са објективом 20 цм, то је мањи инструмент дуг 1 и три четврт метра за мотрење и проналажење већих комета те за посматрање промјенљивих звијезда ако се то буде организирано. Велика препрека на раду са овим инструментом по нашем мишљењу је та, што је њој на истоку и близу подигнута веома висока зграда (23 м) за резервоар, а по принципу тражења комета исток и запад за овај рад морају бити потпуно отворени за опсервације.

Одмах са главног улаза у добро ограђено подручје опсерваторија опажа се један средње величине подигнут павиљон у коме је смјештен Zeiss-ов мали рефрактор отвора 20 цм дуг 3 м. На овом инструменту су придодане још и двије фотографске камере, чији су објективи, како нам то бар казује т. зв. "Metoires", отвора 16 цм и жарисине даљине 80 цм. За овај инструмент премда је по опреми врло универзалан, могло би се примјетити да му мјесто није ни мало сретно одабрано, јер њиме се не може посматрати ни излаз Сунца, што је свакако потребно већ и ради евентуалне помрчине Сунца. Примјера ради била је г. 1933. помрчина Сунца баш на истоку, и сигурно је да се тада мали рефрактор није могао ни употријебити за мотрење те појаве на театру неба, те би нас искрено обрадовала погрешка по нашем мишљењу.

Иза тог малог рефрактора тик највише тачке опсерваторија налази се велики павиљон пречника 14,5 мет. и висине неких 20 м. у коме је смјештен највећи инструмент Балкана, големи Zeiss-ов рефрактор, отвора објектива од 650 мм и жарисине даљине 10,5 метара. Тај џин, огромни визуелни рефрактор дуг својих 12 метара мирује на једном фундаменту за који је утрошено око 10 вагона цемента јер је мекано тло (иловача). Његово гibaње, као и кретање куполе и подијума врши се електричним погоном. За сада се овим примамљивим и за дивљење техници инструментом не ради, јер му још није наводно завршена електрична инсталација. Хоће ли се покренути и употријебити овај горостас за научна истраживања или ће и даље мировати показат ће нам блиска будућност. Мишљења смо ипак да инструментат ових димензија не одговара метеоролошким и климатским приликама опсерваторија, те да је смјештен на обали Јадрана могао би учинити огромних користи науци, јер се за маглу на Јадрану готово и не зна, уздух је много мирнији и прозирнији, оборине а поготово облачних дана је

много мање, зима је блага те за опсервације много подеснија, тако да би велики рефрактор, тај овдје хоризонтално укочени цин са успјехом морао парирати у борби са америчким сличним колосима. Додајемо и то, да је бистрина уздуха на Јадрану таква, врло често пута, да се на 270 км удаљености преко цијелог Јадрана могу лако опажати талијанска брда те се и страни народи спремају себи на нашем Јадрану градити своје научне опсерваторије, а ми тек малу сасма приватну имамо.

У Београду рад и на оваквом мјесту пак са оваквим инструментом увјерени смо да је проблематичан.

Јужно од великог рефрактора којих 100 м. далеко указује се слика најмањег павиљона, у којему је смјештен Zeiss-ов астрограф објектива 16 цм и жарнише даљине 0,80 м. Павиљон овога астрографа, иако естетски израђен, даје ипак премало простора за рад око самог инструмента, те вјерујемо да је по среди погрешка архитекта, који је улазне степеннице ставио у сам павиљон.

Vis-a-vis од централне зграде подигнут је павиљон т. зв. меридијански круг, у коме су на изолираним стубовима од цемента смјештена два Бамберг-ова пасажна инструмента у меридијану, један објектива 8 цм а други отвора 10 цм оба два су ова снабђевена ручним микрометром. Цијело овај павиљон свакако, да ће служити новом опсерваторију за временску (часовну) службу, ради чега је у њему смјештена и модерна радио станица са осцилографом. У овај павиљон долазе подземни каблови из централне кабине њихалица, одакле се разводе у поједине павиљоне.

Најзад опсерваториј у потпуњује геодетски павиљон, који из извјесних разлога још није завршен те у коме ће бити свакако смјештени мали меридијански круг и други инструменти потребни за прецизну астрономију. Надамо се да ће и овај павиљон ускоро бити завршен те да ће добити онај естетски изглед на који је готово обрађена највећа пажња, а који имаду његови сусједни павиљони.

Сви споменути павиљони за сада нису снабђевени часовницима (уре, хронометри) нити икаквим осталим прибором који је апсолутно потребан за сваки научни рад.

Библиотека

Како у цијелој централној згради тако и овдје у библиотеци осјећа се поред естетичности сасвим природно и велики комодитет, рекло би се како нам то повјест казује, удобност александриске школе, да би се могло са већом вољом, пажњом и љубављу студирати и рачунати. Сама је библиотека богато уређена. Сјеверни зид и строп конструирани су од два реда стакла, који су с једне стране практични јер пропуштају више свјетлости, с друге пак стране незгодни су из више разлога: прво што љети стварају неподношљиву врућину и запару, тако да је читање у њој

искључено, друго што мора да је цијела страна на којој је стаклени зид нагомилана радиаторима централног гријања и треће, што је за вријеме сезонских киша основа на којој је стаклени зид готово увијек влажна, те ће се временом унијети у централну зграду влага. Све ово по нашем мишљењу доказује недовољно пажње при изградњи опсерваторија од стране архитекта, који је дао нацрте за ову институцију. Зидови библиотеке заклоњени су високим рафовима који се протежу у два спрата са галеријом изнад горњег. У тим рафовима лијепо су сређене књиге можда у недовољном броју. Тако, међу публикацијама опсерваторија недостаје више бројева и требат ће много труда и истрајности да се недостатак попуни. У средини библиотеке намјештен је дуги стол у облику поткове покривен црвеном чојом, који служи за читање књига и смјештај страних публикација, у особито усађеним полицама. Ми не мислимо рећи, да је већа пажња посвећена естетици, намјештају и вањском облику но литератури, али пада у очи, да су дјела из астрономије специјално за студирање слабо заступана а у колико их има старог су издања.

Завршавајући напоменут ћемо још и то, да су радови око градње опсерваторија трајали у дужем периоду почевши од 26. свибња 1930. до 1. сртња 1933. године.

Збиља, цијели опсерваториј је израђен веома естетски и са пуно укуса по нацртима умјетника архитекта г. Дубови-а, али је свакако његов колега, под чијим се надзором градио опсерваториј са мање успјеха искористио материјал за саму градњу, јер се даде примјетити, да се у њој љети осјећа јака запара што свакако отежава рад, јер хрђаво дјелује на особље и што оvdје ондје осјећате оронулост зграде

Најзад и орнаментика допуњује љепоту опсерваторија. Тако, укусно израђени бог Хелиос унапред Вас инспирише неким дивним осјећањем на улазу у велики рефрактор, које се сваким даљим кораком у унутрашњост највећег нављона претвара у побожно дивљење, готово страхопоштовање пред раније већ споменутим цином. Не мање љепоте даје и Уранија своје чеду, меридијанском кругу, која Вас у веома врагољастој и заводничкој пози уводи да у меридијану београдског опсерваторија нађете пролаз које звезде, рецимо Веге, којој морате са пуно поштовања одати почаст, јер ће се око ње, како нам то астрономи говоре, за кратко астрономско вријеме окретати наш СВЕМИР.

Јутарњи лист, 3. VI 1934.

.....ић, Бгд.

Овај чланак, као и следећи, у "Јутарњем листу" објављен је, то се види одмах из самог наслова, у кроатизираној верзији, у коју га је вероватно "превела" редакција листа.

Колико је Николићу загребачка веза у обрачуну са Мишковићем била од великог значаја, говори и чињеница да је Мужинић "Јутарњи лист" са овим

чланком послао на адресу Николе Узуновића, председника Владе, Косте Куманудија, председника Скупштине, Илије Шуменковића, министра Просвете, Ивана Ђаје, ректора Универзитета, Милутина Миланковића, Милана Недељковића, оснивача Опсерваторије, као и ону Војислава Мишковића, управника и градитеља нове Опсерваторије - *"дакле свима онима који би требали знати какав је Мишковић"*, како је у свом Дневнику записао Ђорђе Николић.

Николић је 17. јуна у свој Дневник уписао и следеће:

"Ми морамо радити свим силама или да победимо или да изгубимо. Ако изгубимо сада, ради саме даље акције добро би било да останем скривен. Гадан је тип Мишковић".

Да ли је тада Мишковић бар сумњао, да му Николић иза леђа "плете мрежу", тешко је рећи, али се према њему (и Емануелу) понашао сасвим коректно, што у кратком запису у Дневнику, 1. јула 1934, потврђује и сам Николић:

"Емануел и ја почели по позиву Мишковићеву да радимо на тражиоцу комета".

(Због Емануеловог одласка на неки пут овај рад је прекинут после 7 дана).

Намеће се логичан закључак - да је знао за њихове нечасне активности вероватно им не би ни омогућио да раде на Опсерваторијиним инструментима, а камоли да их још зове.

Средином јула Николић је са двојицом новинара "Политике" разговарао и о писању нових чланака против Мишковића. Договорено је било да најпре Лазар Лилић напише чланак о Мишковићевом "тајном" освештењу Опсерваторије, а потом и Велибор Глигорић - "оштро". Треба констатовати да су чланови Друштва Мишковића прозивали и због друге "тајне радње" коју је овај починио - тајног откривања спомен плоча поред улаза у централну зграду Опсерваторије.

Немамо података (не наводи их Николић у Дневнику нити Јанковић у Записима) да су договорени чланци, ако су и написани, негде и објављени.

Како Ђорђе Николић 22. септембра у Дневник записује: *"Емануел и ја радимо на Опсерваторији као чланови друштва"*, Мишковић вероватно још увек не зна да су њих двојица организатори напада на њега и Опсерваторију.

Ако не до тада, ствари око негативне пропаганде вероватно су Мишковићу биле јасније од 16. новембра, кад су тројица чланова Друштва била на разговору код њега на Опсерваторији, што је notiрао и Николић у свом Дневнику:

"Данас су Емануел, Јанковић и Николић били на Опсерваторији и разговарали са Мишковићем о Друштву. Тражили смо инструмент. Дошло је до отворене свађе. Мишковић је био бесан. Падале су оштре речи. Мишковић нас је саветовао да поднесемо молбу Ректорату".

Под псеудонимом "...ић, Бг." Николић је написао још један чланак и објавио га у "Јутарњем листу", 24. септембра 1934. године. Овај чланак

насловљен као "Потреба нове звјездарнице", видљиво је из његовог садржаја, он је написао са поприлично другачијим циљем, да узврати помоћ колегама у Загребу за учињену подршку и ангажовање у обрачуну са управником Астрономске опсерваторије, Војиславом Мишковићем.

ПОТРЕБА НОВЕ ЗВЈЕЗДАРНИЦЕ

На седамсто година старом Поповом торњу звјездарнице, која је надграђена 1903. год., данас је већ немогућа за било који научни рад. Сам торањ изграђен је 1344. а данас може заједно с том звјездарницом послужити само као градска антика и споменик старе повјести хрватске културе. Већ торањ сам по себи немогућ је да на себи носи астрономске инструменте и да се на њему може шта радити научно опажањима неба. Многи су докази за тачност и потврду ове тврдње. За сада нека је довољно то, да се зграда са звјездарницом налази на средини горњег града, па је опкољена доста живим прометом, а уз то сјајна градска расвјета као и поготово дим околних зграда и творница онемогућавају сваки покушај озбиљног научног рада. Но поред зграде главну сметњу чине и инструменти боље рећи само два инструмента из 1901. и 1908. год., којима недостају модерни и нужни прибори астрономске технике а то су још тежи докази немогућности сваког тачног и научног мјерења и опажања, нарочито кад се примјети да су и та два инструмента доста руинирани честом употребом ђака и публице па могу послужити још само као музејски предмети.

Наша звјездарница данас већ на оронулом Попову торњу, која нема нити свој властити улаз, располаже само са два инструмента:

Р е ф р а к т о р у трошној куполи од Reinfeldera и Hertela из Munchena изграђен 1901. има објектив 16 цм а дужину 2 м. који је у страшно истрошеном стању - готово уништен; а поред њега у трулој дрвеној колиби има мали преносни м е р и д ј а н с к и к р у г од R. Mailhata из Париза изграђен 1908. с објективом промјера 6 цм а дуљину 75 цм, који може још једино послужити за ђачке вјежбе и дипломске радове студената. То су једини инструменти досадање звјездарнице уз једну њихалицу A. Rarf из Wiена, такођер поклон приватника као и оба предња. Уз то је важно напоменути да је прилаз за звјездарницу врло незгодан. Градска зграда са Поповим торњем припада основној школи са женском шегртском школом, те се на звјездарницу мора кроз њихове просторије пролазити и када се та дјеца љекарски прегледају те кад имаду обуку. Торањ је оронуо, још је свега тек пар пута поправљен, међутим његово реновирање као и властити улаз су неопходно потребни. За чудо да при преградњи Торња није био тај улаз направљен, када је то лако изведиво са стране Вразовог шеталишта те и складно уљепшање цијелог Илирског трга.

То је јасна слика данашње наше звјездарнице. Досадашњи редови су непобитан факат, да је на њој нешто због самог торња а много више због инструмената сваки рад од опће важности немогућ. Ово је врло жалосна

појава тим више, што досадања наша звјездарница мора послужити и за популаризацију астрономије те за нучне практичне вјежбе студената технике и филозофије као и средњих школа, јербо је у њима космографија предмет већ шестог разреда. Још је жалосније стање да се у Загребу налазе одлични практични и теоретски астрономи, који су без инструмената и без праве звјездарне мртав капитал нашега народа за властиту југославенску културу. Велики број одличних загребачких астронома имаде мноштво начетих проблема из астрономије, чије су теоретске предрадње већ давно готове, а њихово публицирање очекује још само практичан рад те инструменте.

Ма да је ова звјездарница власништво Хрв. Природословног Друштва, ипак се у досадањој управи није створила акција као и сама иницијатива за побољшање и будућност те звјездарнице као и уопће астрономије код нас. Још од доба покојног др. О. Кучере, њеног оснивача те управника кроз петнаест од досадањих тридесет година, мало се који од сљедбеника као проф. А. Kugler те проф. М. Huber, прерано умрли млади астрономи, брину послиједњих десет година за напредак и развој звјездарнице, (а) било је и одличних предстојника астрономске секције као гг. проф. др. S. Hondl и др. V. Drapczinsky. За добро астрономије и наше звјездарнице поготово се ништа до сада није урадило, од када је она била предата управи Геофизичког завода гдје је управник г. др. С. Шкроб. И сам Геофизички завод, који се је морао бринути за побољшање звјездарне, није нашао за потребно, а била му је дужност, да у побољшање свога оскудног буџета унесе бар и најмању своту за звјездарницу.

Да ли може Загреб доћи до тако потребне нове и модерне звјездаре? Ту постоји само један јасан и одређен одговор - може и мора!

Загреб је могао имати већ прије пар година нову и модерну звјездарну, али се тада нитко није за њу заузимао. Управник данашње Астрономске опсерваторије универзитета у Београду већ скоро пред пуних пет година изјавио је испред декана и ректора универзитета у Београду, као и тадањем министру финансија г. др. С. Шврљуги да се уступе универзитету у Загребу сви инструменти који су преостали од оних неинсталираних а већ прије десетак година приспјелих у ново изграђеној опсерваторији у Београду. Па и сам пријашњи управник и оснивач опсерваторије у Београду, проф. М. Недељковић, исто тако нешто касније изјавио је згодном приликом и писцу овог чланка, да је један дио инструмената које је набавио за цијелу Југославију, мислио дати Загребу још 1922. године. Но на све ове понуде и трајну добру вољу тада се из Загреба нису ти инструменти нити затражили.

Данас је послиједњи моменат, несмије се више оклијевати у Загребу, инструменти се морају тражити док је још вријеме, те док још сасвим не пропадну у оних стотину нераспакованих сандука. Ови инструменти морају се тражити и добити, те тиме осигурати напредак астрономије и

југославенске културе. Не треба заборавити да је Загреб научни центар, да имаде велики број учењака а поготово пријатеља и аматера астрономије. Не смијемо заборавити да у Београду има воље за то, да се ти инструменти употребе за уређење нове звјездарнице. Нема разлога даљем чекању, јер чекање и одуговлачење штети интересе наше народне културе. Писац овог чланка у том листу већ је 3. VI 1934. изнио у свом чланку све инструменте инсталиране на опсерваторији у Београду.

Доста се много говори у посљедње вријеме о изградњи звјездарнице на којем отоку Јадрана. Но сигурни смо и ако то није демантирано, да до такве звјездарнице не може доћи. Не може се и тамо градити звјездарница, која би стајала око двадесет милијуна динара. Па кад би и до тога могло доћи, у питању је управа и организација те звјездарне, ни сам садањи управник звјездарне у Београду, као ни управник архива у Дубровнику (Бранимир Трухелка - прим. М. Р.), ма да су ваљда и у том смислу имали састанак овог прољећа у Дубровнику.

Из до сада реченог излази, да Загреб мора добити нову и модерну звјездарницу, јербо му се из Београда хоће и може све потребно дати, ту је и обећање управника београдске звјездарне.

Најзад донашамо и попис тих преосталих инструмената, које је све само прворазредне с великим разумјевањем из Немачке набавио г. проф. М. Недељковић. То су слиједећи: 1) Велики вертикални круг (No. 80118-1926); 2) Велики меридијански круг (No. 88077-1928) с фото рег. уређајем; 3) Велики пасажни инструмент (No. 87071-1927). То су сва три фундаментална инструмента с објективом промјера 19 цм а дужине 2 и пол м, снабђевени свом електричном, моторном, микрометарском те припадном опремом. 4) Преносни меридијански круг са прибором (So. 75465-1926); 5) Универзални инструмент (So. 79733-1926); 6) Универзални рефрактор (So. 78336-1926); 7) Визуелни рефрактор објектив промјера 35 цм, дугачак преко 5 и пол метара (No. 90010-1928); 8) Двоструки рефрактор фотографски (No. 83183-83189-1927); 9) Спектрохелиограф (No. 79973); 10) Велики реп. спектрометар (No. 71179); 11) Астроспектрограф (No. 88089); 12) Велики спектроскоп за протуберанце (No. 83974). Сви ти и многи још други инструменти те потпуном својом опремом послани су од Asskania Werke из Берлина. Поред ових имаде још и много инструмената од С. Zeiss из Јене, као два средња астрографа те други разни мањи за вјежбе студената.

Наши су редови суш(т)а стварност и намијењени су једино напредку науке. Надлежни као и јавност треба да знаду да је сада сигурно прилика за универзитет у Загребу те њено уређење тако већ потребне звјездарне. Дали смо тиме јасну слику стања звјездарнице у Загребу и онога што се све налази у Београдској опсерваторији. Тиме вјерујемо, да ће се сви надлежни придружити те усвојити ову нашу иницијативу, те ће се к томе придружити и јавност а поготово пријатељи астрономије, па ће се доћи до модерне звјездарне, на којој ће се строго и научно радити а примјером и

обилато користити цијеломе нашем народу. Тражити, радити и доказати способност резултатима, то је наша права жарка жеља. Већ је скрајње време, да се дође до остварења ове идеје, и да се у том циљу уради нешто конкретно за добро астрономије код нас.

Када дође до уређења наше нове звездарне надамо се, да ћемо с многима одушевљено учествовати на њеном свечаном отворењу.

Јутарњи лист, 24. IX 1934.

....ић. Бгд.

(Фотокопије ова два чланка Ђорђа Николића, објављена у загребачком "Јутарњем листу", настојањем Нине Мишкулин, због чега јој дугујемо захвалност, добили смо из Националне и свеучилишне књижнице из Загреба! Према нашим сазнањима, осим у наведеним новинама до сада нису публиковани).

Из текста овог чланка видимо да Николић најпре нашироко лamentsира над судбином, односно незахвалним стањем Звездарнице у Загребу, а потом, дајући прецизне податке о немонтираним астрономским инструментима у поседу Астрономске опсерваторије у Београду, не само да сугерише, него и конкретно тражи од "надлежних" да се ови инструменти уступе Звездарници на Поповом торњу у Загребу.

Ову своју идеју оснажује и наводном изјавом Милана Недељковића коју му је овај својевремено дао, да је астрономска инструмента набавио за целу Југославију, што апсолутно није тачно.

Наиме, Милан Недељковић је инструмента набавио на рачун репарација, односно ратних штета (и жртава!) које су Немци у Првом светском рату нанели Србији. Недељковић је инструмента набавио, како је стално говорио, за подизање једне велике европске опсерваторије у Србији (околина Београда), а једино је спомињао могућност да са једним бројем инструмената, због другачије климе, подигне и једну опсерваторију "негде на Јадрану".

У Дневнику Николић истиче да је своје загребачке саговорнике наговарао да траже ове астрономске инструменте.

Сматрамо да треба споменути да је Николић о проблему Загребачке звездаре, претходно написао још један чланак, који је под насловом *Загребачка звездарна шаље знаке СОС*, наводи он у Дневнику, објавио 17. септембра у "Новостима".

За Загребачку звездарницу Николић је овим учинио оно што је могао!

Са својим сарадницима и даље је смишљао како, и активно радио на томе, да Мишковићу што више напакости.

Свим Николићевим пакостима према Мишковићу, и Опсерваторији, у мањем обиму и према Милутину Миланковићу, који је био и те како битна подршка Мишковићу, овде се нећемо бавити. Осврнућемо се тек на ујдурму, коју је, после свађе са Мишковићем, крајем године, осмислио сам Ђорђе Николић.

Према том плану, Мишковића односно Опсерваторију, требало је напасти на Скупштини Друштва која је била заказана за 13. децембар 1934. године. Напад, планирао је Николић, требало је да изврше они чланови Друштва, које је Мишковић слабо познавао, а Николић као председник Скупштине, требало је, кобајаги, да их спречава да говоре и да изведу напад. На тај начин Николић није хтео да прекида све везе са Мишковићем и Опсерваторијом, а било би то по њега и доста ризично, јер су сви они од којих је очекивао било какву помоћ, листом били у добрим односима са Мишковићем.

Речено - учињено!

Оптужили су Мишковића за нерад, неуступљени инструмент, тајно освештење Опсерваторије, за немонтиране инструменте, за "кокшарник и башту Опсерваторије", за "грансењерство", итд.

И поред тога што им је Николић одузимао реч и привидно бранио Мишковића, па му се за неугодности чак и извињавао, нападачи су, наравно, рекли шта су хтели, па је Мишковић љут и изнервиран напустио Скупштину Друштва (Николић о томе бележи: *"Мишковић је блед, гризе уста, назива нас "драги пријатељи", а затим бежи"*).

Поступком једних чланова Друштва на Скупштини, други су били "згранути" и разочарани исказаном подмуклошћу према Мишковићу.

Којих размера је била Николићева (и још неких сарадника) неразумна мржња према Војиславу Мишковићу, која инклинира ка патологији, најбоље сведочи Николићев запис у Дневнику, унет дан после Скупштине, 14. децембра:

"Не сматрам подлим, ако се изведе једна непоштена радња за опште добро омладине и народа. Уосталом сматрам, да се за једну исправну идеју мора све жртвовати, ако та идеја мора да донесе отаџбини користи. Шта наука губи, а шта држава кад би Мишковића нестало? Ништа, само добија. Наука добија јер се ослобађа једног угњетача, једног научног пропалице и хохитаплера, једног доброг козера астрономије, који је добар за ђигола (данас устаљено - жигола) за неке астрономске дамице или који је геније за разне Белиће и Ђаје (мисли на председника САН Александра Белића и ректора Ивана Ђају). Држава исто тако добија, јер се ослобађа једног корупционаша и упропастителја народних капитала, који мирно краде на месту где су ископани костури бранилаца Београда".

Слободни смо, не кометаришући овакво Николићево мишљење, закључити да је, познајући чињенице на основу архивске грађе, он овде кудикамо више рекао о себи но о Мишковићу.

За разлику од Николића, Мишковић се - и кад му је било и те како јасно одакле далазе напади на њега и Опсерваторију - понашао центлменски, и није јавно реаговао. Верујемо тек, да је неким заједничким познаницима и пријатељима, сугерисао да утичу на Николића да се прекине са оваквом праксом.

На основу архивске грађе, све што се од Николићевих инсинуација на Мишковићев рачун може утврдити је то, да приликом подизања Опсерваторије на Лаудановом шанцу, није формално правно у неким моментима и случајевима у свему испоштовао законске норме, што су потврдили и каснији инспекцијски налази, због којих, с обзиром на особину прекршаја, Мишковић није имао никакве последице. Штавише, склони смо мишљењу, да је стриктно у свему поштовао законске норме, питање је кад би, и да ли би подигао, тада једну од највећих, модерних опсерваторија у Европи.

Тадашњи културни и научни Београд највише је иритирао, за то време, чињеница је, доста комфоран управнички стан на Опсерваторији. Међутим он је и Опсерваторију и стан подизао по тадашњим стандардима, пракси и потребама већих опсерваторија у Европи, кад је управник опсерваторије обвезно, с обзиром на карактер делатности, морао да има за становање стан на самој опсерваторији. Уосталом, да ли је нормално и реално очекивати и тражити од једног угледног универзитетског професора, тада безмало јединог астрономске струке, да станује у скромном стану изван Београда, и да притом сваки дан пешке иде блатњавим, или прашњавим путевима, на релацији од Факултета до Опсерваторије, (само због посла) некад и по више пута?

Ако се упореди каквих и колико објеката (10) је Мишковић "штапом и канапом" подигао за 2-3 године, почетком тридесетих година прошлог века, са оним што је данашња Опсерваторија, за дупло више времена, са савременом технологијом, урадила на Видојевници (2 објекта), тек тада се може правилно сагледати, нећемо претерати у оцени, грандиозност Мишковићевог дела!

После свега, слободно можемо закључити: овим медијским (и другим) нападима од стране председника Академског астрономског друштва, Ђорђа Николића, и неколицине његових истомишљеника, на Астрономску опсерваторију и њеног градитеља и управника, Војислава Мишковића, највише штете имало је само Друштво, које деценијама, осим неких простих, ручно рађених, неће успети да дође до неког ваљаног астрономског инструмента.

REMINDER ON RELATIONS OF THE ASTRONOMICAL OBSERVATORY AND ACADEMIC ASTRONOMICAL SOCIETY IN BELGRADE AFTER ITS FOUNDATION IN 1934

This paper is an attempt to closely illuminate offstage and media attack of Academic Astronomical Society of the University of Belgrade and its president, Djordje Nikolić, on Astronomical observatory and its administrator Vojislav Mišković, in the mid-thirties of the last century, by presenting some unknown newspaper articles and extracts from the records of some of the actors themselves.

Key words: Astronomical observatory: Belgrade, Zagreb, History of Astronomy, Vojislav Mišković, Djordje Nikolić